Тобольськ, 6 січня 1901 року

З новим роком, дорогий брате! Бажаю Вам більш світлих надій на нашу рідну будущину, ніж досі, і тих самих сил, які Ви для неї до сього часу покладали. Багато де в чому я б, може, не згодився з Вами, але високо ціню і шаную Вашу корисну безупинну працю і дуже жалкую, що сам ве здужаю так енергічно працювати: і сил нема, і обставини потроху шкодять. Лист Ваш дійшов до мене ще перед різдвом; мені захотілось відповісти Вам докладненько, я й не відповів зараз, а потім захворав і нічого не міг робити. Груди у мене болять безперестанно, ходити важко, а до того, прикинулась на якийсь час ще й інфлюенція. Питаєте, як я живу і де служу. Живу на 25 карбованців у місяць, котрі дістаю за складання книжок до друку про тутешні ветеринарні справи; робота канцелярська, нудна, — як посиджу півдня, то цілком трачу сили, увечері не здужаю взятись до пера. Ця недуга зовсім доводить мене до розпуки, бо я ніколи не гадав жити для того тільки, щоб було що їсти та пить, а'тепер моє життя обмежилося саме на тому. Найти кращу роботу тут важко, особливо мені, людині, що позбавлена прав. Та я й не гадаю надовго оставатись у Тобольському, хіба до весни, — тутешній сирий клімат дуже нівечить моє здоров'я. А щоб виїхати, то доводиться з 25 карбованців одкладувать яа дорогу, бо, крім сього заробітку, нічогісінько більш не маю. Тільки моя звичка до злиденного життя, набута довгими роками тюрми та заслання, рятує мене від злиднів, довгів та безнадійності. При всьому тому мені доводиться ще виписувати й книжки, і все з тих 25 карб.; та й то я почав діставати їх не дуже давно, а спочатку впротягу цілого року мав тільки 20 на місяць. Часом спадає на думку: чи не було б краще в Галичині? Як згадаю про свою хоробливість, що, може, не доведеться й дожити до повного визволу (ще більш 5 літ), що сил до роботи стає все менше й менше, то тільки єдине бажання, єдина надія піддержує та зміцняє мене: се — хоч перед смертю побачити Галичину, подивитись, що там і як робиться, побачитись з тими людьми, що працюють на рідній ниві, а тоді б не жалкував, здається, хоть би й

умерти. Та чи справдиться ся надія, чи знов "одурить, осміє, морозом очі окує", як багацько інших, — хто його знає, — останнє певніше. Те, що я пишу до Вас, се — не вислів хвильового настрою, що збіжить і пройде; ні, се звичайні мої думки і клопоти.

Я ніколи не казав Вам і не скажу, що не треба писати про козаччину; навпаки, треба і дуже треба, бо в нас не сказано ще правдивого слова про се історичне явище; треба тільки одкинути той туман, химери та нісенітниці, якими наші письменники обмальовують колишню й сучасну Україну. Про козаччину у нас пишуть так, як писали 10 літ тому назад, як велить традиція, а не висліди науки про еволюцію громадських рухів. Найбільшою з нісенітниць е та, буцім Україна була колись єдиним неподільним тілом з погляду національних інтересів і змагань, як хотять запевнити наші псевдопатріоти, — такої України ніколи не існувало і не існує. В уяві наших істориків, а особливо повістярів та драматургів, Україна як була, так і в абстракцією, вигаданою з голови та щирих, хоч і не розумних, зітхань; сю абстракцію витворив у нас на Україні шляхетський (дворянський) патріотизм — реальний (з погляду потреб пануючих станів) і книжковий (з погляду ідей), однако шкідливий як правдивій національно-українській справі, так, може, ще більше — пекучим інтересам народних мас. Другою нісенітницею є те, буцім Україна (знов-таки якась фікція, коли брати її цілу) боролася з ворогами за "віру батьків" та "волю рідного краю"; такі "благоглупости" писалися на знаменах верховодами та політичними інтриг[ан]ами, бо ніколи ті, що б'ються із-за якогось шматка, не скажуть, що вони б'ються саме з-за шматка, а наговорять "великих слів велику силу", — така думка, що нерозумне потомство так зразу й повірить їм; се звичайний хід історії. Ніколи Україна не боролась ні за який свідомий загальноукраїнський ідеал, і ніколи не існувало свідомого загальноукр[аїнського] патріотизму, бо ніколи інтереси і потреби різних станів української людності не були однакові, а, навпаки, ворогували між собою, і казати про якусь цілокупну Україну, про її боротьбу за долю рідного краю — значить завдавати брехню свідомо чи несвідомо. Всяк боровся тільки за себе, за свою "долю", себто інтереси, і змагався використати силу і "патріотизм" підлеглих станів для задоволення тих інтересів. Не за віру

батьків і не за "неньку Україну" боролося високе укр[аїнське] шляхетство, а за панування свого стану на Україні, і змагалося вирвати те панування з рук поляків, і інших "ворогів"; не за Україну, а за свої "привілеї" боролося і козацтво, що виїжджало на шиях поспільства і з презирством на його дивилося; не за Україну боролися верховодячі сфери духовенства укр[аїнського], боронячи самостійність укр[аїнської] церкви, а за своє панування в тій церкві; вони через се хилилися й до Польщі, бо католицька Польща більш забезпечувала їм ту самостійність панування, ніж православна Москва, під владою

котрої вони боялися грати другорядну ролю, як се потім і сталось; через се ж саме просте духовенство і ченці, не дуже забезпечені матеріально, залежні від вищої ієрархії, більш опановані як пануючі, горнулися до московського православія та білого царя, бо рахували на панську ласку і підвищення свого стану, котрих їм важко було здобути, під польським або яким іншим владінням; так саме тягло до православія та білого царя і все поспільство, котре не знало супокою серед козацької завірюхи, а грало ролю гарматного м'яса в руках всіх станів, що були над ним, боролось за привілеї тих станів, вічно горіло в пекельному огні і вічно бідувало, а як підіймалось гайдамацькими загонами, так не проти Польщі, а взагалі проти утисків та винуватців соціального гніту, з якого б коліна — польського чи українського — вони не походили. Наші письменники дуже легко розв'язують се питання, зачисляючи декого з історичних укр[аїнських] діячів до "зрадників", "перевертнів" тощо, гадаючи тим способом побороти всі істор[ичні] непорозуміння та приписуючи зраді окремих осіб, в ліпшім разі — партій, всю вагу складних соціальних подій. Не в зраді тут річ, — се дурниця і більш нічого; вага в суперечності станових інтересів, в тім, що кожен стан тяг в інший бік і намагався, коли мав силу, потягти в той бік і всіх других , — кожен стан таким робом робився зрадником супроти іншого, а се саме зводить питання про зраду ad absurdum; панувала "українська" ідея того стану, який мав під той або інший час більше сили використати другі стани в ім'я своїх власних інтересів. Українське шляхетство ближче стояло по своїм змаганням,

матеріальним і духовним потребам до шляхетства польського, більш було споріднене з ним, ніж з укр[аїнським] поспільством, з котрим у його не було нічого спільного, крім залежності, що становила привілей однії частини українців супроти другої. За сі привілеї бились укр[аїнські] пануючі верстви з польськими або московськими, боролись за владіння хлопами, маєтками та властю, а зовсім не за волю батьківщини або віру. І "воля", і "віра батьків" у кожного стану були свої і виявлялись ні в чому іншому, як у реальних життєвих потребах, за котрі тільки і йшла боротьба. А "ненька Україна" була ні чим іншим, як лиш гаслом, під окликом котрого пануючі верстви гріли собі руки. Сказати, що український шляхтич, ієрарх або козак прямував до тії ж самої цілі, як і посполитий, що всі вони були перейняті одними думками і змаганнями, однаково боролись за укр[аїнську] ідею, — значить тішити і себе, і читачів казками, зажмурювати очі на події справжнього життя, затуляти уха на голос науки і розуму. А наші письменники так і пишуть, напихаючи голови туманом, котрого і так уже доволі. От коли б вони показали нам не абстрактне козацтво, а таке,

яким воно справді було, з його реальними інтересами та змаганнями, кинули пустословіє про віру батьків та волю неньки України, спустили козака, як і всякого іншого українця, з неба додолу, — то се було б справді корисне діло, котре можна б назвати і національним, і патріотичним; а той "патріотизм", що вертиться на фразах та повторює старі нісенітниці, хоча б він був і надто діяльний, все яс останеться "порожнім" і шкідливим для нашого національного розвитку. Ті ж самі погляди иа Україну панують в значній мірі і в ваших творах, навіть реалістичних, про сучаене життя,

не кажучи вже про те, що всі вони де обходяться без кохання, котре описується звичайно так, як описував Карамзін закоханих панночок, себто так, як люди ніколи справді не кохаються. Сим грішать, між іншим, наприклад, твори Кропивницького, не кажучи вже про менш талановитих наших письменників. З свого погляду я й ставлю твори галицьких белетристів (Стефаник, Франко, Бордуляк і др.) вище від українських.

Сим разом бувайте здорові, пишіть.

Щиро стискаю Вашу руку. П. Грабрвський